

անկեցծ: Ընդուռնե՛, ողբացեալ սղի (shade), խո-
նարհն աներսպը, գրաւատիք մը ամենափոքք զզ
կարու ըլլայ տալ երաշտառապար Մուռան մը որուն
մանկանուն ձանին սորվեցրցի երգել ասհա-
նեցիր անոր թարիչի բարձրացրէթինք, եւ յարդա-
րցիր (to prune, to trim) մատաղ թեւերուն
վետառները ևս կորնցաց հիմոյ իր առաջնորդը.
Ձանի ջրներ այլ եւս բարձրերը ելլելու, եւ յամ-
բագան դաշնութեամբ (number) կարճատեւ շվամ-
դպյութիններ կը փորձէ. ևս գուհ կը մայ եթէ
անուսներ հոսկէ առջեւ բերն իրենց պահ-
ածք, եւ գիտանենք նորին իրենց արդէն էնք պահ-
ածքն իր գիր. ևս անապարենի է պարասպի, եւ ոչ
իսկ շափառնց սիրահար՝ համբաւի. յարտաւեւ
գուարթասարի՞ն գովելու, եւ անվախ' պարսաւելու
մէջ. Հաւատարապէս ախցեան փորբացանքի եւ
թշնամնաքի. ոչ զք թերթիքիններն, եւ ոչ
իսկ բարեւաւելիք խորչերուն ասի ունայնամիտ:

20 նույնական 1901:

ԱՅԻ ԱՐՅԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԵՂՈՒՄՆԵՐՆ ՔՐԴԱԾՎՈՒՄՆԵՐՆ ԵՐԵՒՆԻՑՑ ՑՐՑՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒՅՆՆ ԲԵՐԵԼՈՎՈՒՆ-ՑԱՐՑԻ-
ՑԱՐՑՆ ԱՐԳՈՒԹԵՐՈՅ ՀԵՂՈՒՄՆԵՐՆ
(ՀԵՂՈՒՄՆԵՐՆ)

Մեծապէս կարեւոր է եւ լրջ կը սփռէ ծանօթ երեք գետերուն յիշատակութիւնն, որ կուռուց Զամանաւ։ Այս գետերն են. 1. Ստորին Ջաբ, 2. Խորդուն՝ ստորին Ջաբի եւ Տուռնատի միջև։ այս գետն է Քանչովինի (Արցւ. թ. 4, 25) Ոժոշոց եւ այսօրան Ազգայիշ։ այս հին անոնց պահուած է զեւ Խագան գաւառին անուանը մէջ։¹ 3. Տուռնաւ, որուն վայրը Աղստեստացիք անցած Խագանուն գետն անցնելէն հերթ։ Տուռնատ ու Ղիլիսով (VI, 132) Tornadotusց, Քենչովինի (492) Ծորցն, այսօրան Դիենալուն, որ Բաղրադէն քիչ մը վար Տիգրիս մէջ կը թափի. Դիենալոյի գլխաւոր բարձրուն այսօր ալ Տամառա կը կորսի ճագած ըլլալոց² Տորմանա (ասոր. իշօչ) ձեւէն = Թօօր = Տուռնատ։³

Ասորեստանցոց բանակինքն ամէնէն յառաջ
եւ ամէնէն դիմուս կը հասկի Դուռապու; որ Զա-
մարայ ամէնէն մեծ գաւառներէն մին էր; Ասոր-
եանիրաքազյ ատեն՝ այս երկիրն վրայ կ'էշխէրն Ար-
քաման³ անունուն ցեղագատ մին Նիշիար, Զա-

¹ Nöldeke, ZDMG, 33, 325 **trwsh.**: Hoffmann, Syrische Akten persischer Märtyrer, **trwsh.** Nr. 634. **trwsh.** **trwsh.** **trwsh.** **trwsh.** **trwsh.** Delitzsch, Paradies, S. 196.

* Nöldeke, *wkq*: Delitzsch, Paradies S. 186-7.
8awmaww^h qm^g ɬd^h. ^hmb^h p^h Babylonien n. d. arab.
Georg. I. S. 87.

8 Տիվ (Gesch. 181) Զար-Ռամբան կարդալով կը
համեմատ առաջ հետ Զար-Ռամբան ու անձն

ւուայի առաջն արշաւակիքին տանեն մօնեցնող Ասորեսանանիներուն երթէն անմերձնեանիք իրա մի փախան, երբ արդէն Բարակիք կը թիւն մէջ իւր Անդրդիներէն 1460 հոդիք պատերազմի մէջ կորսու ցուցած եւ 1200 հոդիք ալ գերի տուած եր, Ասորեսանիիրազ՝ Դադրայէ Բարա գնաց, Յա Ծորդ տարին գարձեալ Բարակիք եւ Բագանեսի վրայէն Գագարա մասու. արժառ, ոչխար եւ գիւի Տարի տառւ. Սոէի հուրը Ասորեսանիիրազ Ծուռ նատ անցաւ.

բայց այն կամ Զամուսյի, կամ Դադարայի մէջ համարելու ենք, կամ ուղարկի ասնց սահմանակից : Դադարայի իշխանը ամացացած է այն կիրճն, որ իր ասոնքը Բարիտէն առած է, այս կիրճն՝ Իր Ասպետանցոց սահմանին ուսուռը՝ Զամուս արշաւելու : Խարիտէն կիրայ ըլլալ միայն՝ այսօրւան Ալթըն Քէօփիր ըստաւ տեղւցն արեւելքան կամ Հարսա-արեւելքան կովմըր . Հոմիկը (Geschichte, 565) այ ասոնքն կը կարծէ, բարսին ուղիղ վճարել : Եթէ մասնաման հետազոտութիւն մնենք, Քիլէրբէքի (էջ 22 եւն) հետ մնեք ալ այն կիրճ պիտի ընտրենք, որ Քիլէրի արքանակորդը կարս-արք լեռը կը կարծէ . այսօր Ալթըն Քէօփիրի Ալիւէլմանին տանակը ամենէն կարծ ու տողական կարաւաններուն ծամանը այս կիրճէ է : Տարակոյս չկայ որ Բաբիոն տանակ Հարաւային երկիր մըն է, որ չը կընար Համեմատուիլ Տասնաման արքանագրութեանց Բաբանին, ինչպէս կ'ուղար համեմատել Աւելո (JRS XIV, 486.) երբ Բնէք (ZIA, 352) Բաբիոնի կիրճ Բունախով կիրճն հետ նոյնացնենուլ՝ ստորին Զարի հրախասակղզն կը վնասէ զամի, այս կարծ առաջ պատասն է՝ Քիսնականին իսխր լքանց սեղզն քայ ունեցած տարբեր տեսառնիւն (անսէ էջ 141):

Դաքարպից մէջ էին Ա-վ, Բէրուտու — որ
Նիշպի լըրանց մէջ էր եւ Զամուսյի երկրորդ ար-
շաւանքին ասեն կործանեցաւ, — , եւ Լ-ստ-վու:
Սասունահիբառաթ ճագալորսթեանց երրորդ տարին
Ուզէն, Տրուտունն եւ Լազարպանն առաջ՝ ուրիշ
100 փոքրպացն տղեկանց մէկնեկ, եւ ասոնցնե
արժան եւ ոյնաց աւագ տարած:

Աերք ցայց տուինք թէ ուր կ'ինայ Բարբառէի
կիրճը . արդ նոյն կիրճն կը հտաեւի թէ Դագարա
պահի ինյան Կարս գ-աղամ արեւելեան կամ Հարա-
պատեւելուն կորչը : Արեւելուն սահմանական էին
նշոփի լեռը , բռնասի եւ Լարրուսա երիխոնեցը .
գ-էկի ի Հարա Դագարա կը տարածուեր Բագանառէ
անդին գ-էզ ի Տռռանատ եւ կը շօսափէր Արաշ-

¹ Nöldeke, ZDMG, 33, 325 **وَمَّا**: Hoffmann, Syrische Akten persischer Märtyrer, **وَمَّا**. Nr. 634. **وَمَّا** *كِتَابَهُ كَفَرَ وَمَّا* *كِتَابَهُ* Delitzsch, Paradies, S. 196.

* Nöldeke, *wkq*: Delitzsch, Paradies S. 186-7.
8awmaww^h qm^g ɬd^h. ^hmb^h p^h Babylonien n. d. arab.
Georg. I. S. 87.

8 Տիվ (Gesch. 181) Զար-Ռամբան կարդալով կը
համեմատ առաջ հետ Զար-Ռամբան ու անձն

տաւ (աշ) ի իշխանապետութիւնը : Միմակի լւաճ, որ
թագանու եւ եւ Տօռականութեաբուք մշտեց կը
դանուիք, Հարաւ-արքեւելի ան ասհմանարաշին է,
և եմք դիմոց կ'իլլէ Սերիկի-քափ կամ քիշ
Մաւելի արքեւելի ան լւաճազմայի մը մէջ : Ազգու-
թը քարածունակ Միմակի մատերը : Առաջ ալ զգդի-
որչել կարել չէ թէ նը եր նշչպի, որուն մէջ
գտաքանակ ատերի կային, սախցի Տօռականութ-
ատերին գտնուող լւաճներէն մին պահի ըլլոյ: Բիւրե-
րէք (անց, էջ 2) Պատարա կը Համօրի կարա-
և Խալանան լւաճներու և Սերիկի-քափ կամ քրիլիի
ու Քիքաբան միջն գտնուածն երկիրը սիշպի
կ'ուղէ տեսնել կո- ի- բաւամօր լւաճն մէջ:

Բարութ Զամուսկան առաջին արշաւանքի
ատեն Ասուրնախբարզ Դադարի գաղափ Բար-
սոյի մասեցաւ ու նուածեց այս կուլին ատեն
320 Հոգի ընիւներէն պատերազմ մէջ մոռու,
300 Հոգի ալ գերի ինկաւ արջան ու ոչխար
աւարի տրաւեցաւ Յաջորդ արշաւանքի ատեն՝ բա-
րարացիներէն 50 Հոգի պատերազմ մէջ մեռան ատ-
ֆաստակի մը վկայ պատմանեւ եղորդ արշաւանքի
ատեն՝ Բարս երկրի քառարձներ աւերեցոն բա-
րար երկու անդամ կը յիշուի բանախոյի եւ Լար-
բուսայի հետ մասնակտ ու ատամի վերջնոյն կամ նի-
մունքու մտերը քանուել ենք Քիբրէքէ Բարսի կը
ոյնշնացրէ Տիլ-Բա-ը- մառն քապացին հետ որուէ
կը հանդիպին Ասուրնախբարզը քով եւ հա-
մաժամանակից Պատմութեան մէջ Ասուրնախբ-
րաց կը պարուի որ նուածած է այս երկիները որ
Սատրի Ձարի մէկան դին մինչև Տիլ-Բարս կը
ուստածաւ ին Զարան երկրին վերեւը Իսաման-
նիբարիի ատեն բարելնուն հետ դրաւած զաշնա-
դրութեամբ մէ՛ երկու երկիներուն պահանակ մասները
որոշակեան գծով կը Գարանի վերեւ գ անուազ
Տիլ-Բարս-Բարիի մինչև Տիլ-շա-Բասանին եւ
Տիլ-շա-Զարդանի Ասկէ կը հետեւի թէ Տիլ-
Բարսի ե՛ Բարելնուն վերոբրու ամենէն հրաս-
ային կամ հիւսու-արեւելան քազար քանին
որ Զարան ստորին Ձարի բարելական կուզե Իրիկի
մը է յայտնագին ուստի Տիլ-Բարիի գլուխ որո-
շելու համար ուղիղ բան չի մնոր բայց եթէ ու-
ղիղ մէկնէն թէ ինչ ըստ է և կեսուն եթէ այս
շա կը լուս վերեւը գ գանուազ թարգմաննեկ այս
ատեն ամենէն բանառն է բաել թէ Տիլ-Բարին
ալ նմանակս ստորին Զարի բարելական կուզե
վնասելու է իսկ եթէ շա կը կամ հիւսայինին
թարգմաններ այս ատեն Տիլ-Բարի նոյնի սան-
չակի կամքերը կիյայի Հաս կարելի է որ Տիլ-
Բարի ատամ մէջ ծածկուած ըլլայ Բարցուց
անունը Տարակոյն չկայ որ Բարս եւ Տիլ-Բարի
ի բարս ուսամանակի էնի խի թէ այս աշխարհա-
քական երկու անունները պահանջան հետ ոյնշնացը-
նենի է շեմ Համանաեկի որոշել :

Նիսիրի մէջ կը առածածէին Արքունիք եւ
Բայուսի երկինքներ — 1. Բառավ կամ բառախոս:
Այս երկու իշխանը կը իշխաւ Մասու(+)ութիւն:
Պատմական երկուոր պը շրատացիք տանի Ասուր-
անալիքը Բայնասի ամիսն եւ անոր վերաբերզ
20 տակ Առաջանեց, անմիջապէս այս նույնական յա-
նակու նույն մէջ, որ Կանան եւ առան մէջ տանի

ունեցաւ, 326 հոգի բնիկներէն պահնուեցան եւ
ուրիշ 7 քաղաք ալ ստիպուեցաւ անձնատուր
ըլլայութ։ Աւանը եր արջան եւ օլլախա։ Յաջորդ տու-
րին ալ զինոց բռնութեան ենթարկուեցաց բու-
ժանիք։ — 2. Լորիսուն։ Այս իշխանակի քաղա-
քին վրայ կը տիրեր կը բուժուա Հարաստոթիւնը-
ուստի կիրտարա ըսելով ալ այս քաղաքը կը
համարաւու։ Զամանաշան երկորորդ արշակունյալ
Լարրուսայի նուաճնան վրայ որուած տեղիկա-
թիւնը կը յաջրդէ ուզուիր բուժակի արշակուն-
յանին վրայ որուած տեղիկաթիւն։ Սորեւսան-
ցցց թագաւորը Լարրուսա ամրոցն ու անոր վե-
րաբերութ ուրիշ 8 տեղ գրաւեց բանամթիւ բա-
խչէք իրեց վերջին շնտարեցին գժուակ-
ամաշեց յւենապատագ մք — ապա չունարար կիր-
եանացթայտն լեռներէն մին։ Այս փախստական-
ներն 172 հոգի բնիկն Սուրբեսանցցց բանակ-
ներուն 7 եմ մորուած կուտին մէջ։ Առնակ-
քաղաքները կավի որուածան։ Լարրուսոյի եւ
բուժակի դիրքին բնդիքը կը նածուած Կիսրիի
դիրքն որոշեւու համար մեր վերն ըրած փորձով։
Դիրքն բոլորպին Նշգելէ անկարեկի կը համարիմ։

Այժմ՝ միշտած երկիններուն գրայի կը,
կ'երեւայ, Գուր-Լո-
ւու-մու-ու (Սա անցը Լու-
լալութ)։ ասոր դիբը որդուելու համար կարեւոր
են յանրդ կրկն շարքերը։ Լարրուսա, Գուր-Լու-
լումա, Բունիաս, Բարս եւ Բարս, կիրտարա,
Դոր, Բանիաս։ Յիշներ, որ իմբարէէք, անդ
էջ 27, Գուր-Լուլումանին, Օքամբ գետոյն երկու
կալուր բառ կնկեան միցած տեղը, Սուկը-
մանիէի արեւածակուդի կը դնէ։

Տուանաստ մեկալ կորմի կամ գետայն հարաւային կղզինեւ էր Անօն, ամրց մը Արշալուս(=) իշխանական երթուղի մէջ Զամուռական երրորդ արտանիքին ատեն՝ երբ տեղադրության վկայ յարձակում գործուեցաւ, նոյն յարձակման ատեն 800 հոգի իրենց մահը դատան: Հատուրը գերի բռնուեցաւ: Որպէս կենաց և Սամարանի պարագաները Արմանիկի տուշեն ճամա- րայ կելքով եւ գիշեր մէ չուղլու և Ամամի հասաւ, ուստի այս պարագան աշշի առջեւ ունենալով՝ ըսկըս ենք թէ այս քաղաքն անշուշտ կ'իջնար Հուրիբի շրջակայքը:

Ամենիցի աման վկայ արուած տեղեկու- թեանց կը յաջորդէ Տարեգործեանց ընագորին մէջ նախ Հաւունին եւ Կիրիստոսի վկայ եղած աս- պատակութեանց յիշասահութիւնը: Որչափ ալ արածանագործ թիւնը բացայստ շըսեր, սակայն կիսանք քննաւին թէ մի այս գործանական պատճեն կաշառակութիւնն էրն Աշաշտուա(թ) գէմ եղած արշաւանքին՝ զօրայ մի սադամ բռնած աւզոյն վկայ: Ասորես սասանցիք նախ նուածեցին Հայ(կամ Բայ)՝ ուսու՞՝ շըսիկայքը գտնուող 20ի չափ քա- պաքնիւրավ մէկտեղ եւ արջան ու ոչիքան աւար առնենք իրանց հետ քլցիցի ատրոն: Ցարեգործ- թեանց նցան սպանակին մէջ Հուգունացիք Հարփի-

1 Բնիւրբեք, սպա էջ 27, բուժխան, Կարբուտան
եւ դաշ-Լուցաման կը գնէ՝ մեկ հազման խալիւրայ-
քաղի և Աւելիս-գաղի և միւս հազման Ցոկմա-գաղի
և մաս առանձին թերթ միւս ձևուր ճանին միւս

շայի, Հուրուցիկից եւ Խիրզանի բնակչացը հետ
Հարկասու կը ներկայանան. յայտնի է որ արձա-
նագրութեան ոյն տեղի որ ու ից էից կարեւուր-
թիւն չափնի Հուգունի դիմուն առողջեալու. Հու-
գունէն եւոքը կարգն էիւս Ավելուսի. Սուբիսի ամ-
րցին, որ ուրիշ 10 քաղաքաներով մեխան թշնամ-
ւոյն ճեռու ինչնա. Արձանագրան տեղիկա-
թեան առնաւթեան նկատմամբ վեր յայտնած
ենթագրութեան վրայ հիմնաւերը կիրանի Հու-
գունն եւ Կիրըրուն. Հուրինի կողմերը գնել.

Տարակյոյ չկայ, որ ամբողջ Զամեռայի
ամենին կարեւոր քաղաքը Համարելու ենք Քամեռա,
Անդուի է իշխանակիորս, Ամենից Դիշխան Զա-
մեռայի տիտանը կը տրուի կամ ցուցաբեր կը հա-
մար որ ինքն էր քաղաքինի գաւառատէրներու,
մշշն ամենէն հյահարա, կամ հասկցնելու հա-
մար որ իշխանակիորսն էր բուն Զամեռան, Զա-
մեռա մասն ամենու մարտը : Սաստիքանական երրորդ ար-
շաւանքին պարագանելու ենթորութիւն ամառ կդա-
նուող երկիրներուն զայր յարձակեցան պատերաշ-
մայ : Ամեկա Ետինի լեռները փափառ, իսկ իր քաղաք-
ները — Զամեռայի զամ 5 մեծ եւ 150 փոքր տեղ՝
— աւարք ուրուեցան ու կործանեան, խանութիւն
մեջ երկիրը պաշտպանութիւնն 50 հոգի ինկան
եւ 20 հոգի ագեր բռնուեցան : Հոգեգի ար-
ձանադրութիւնն Ամեկա երկիրն մէջ առևուած
աւարք կը նշանակէ երկու ցուցայի մէջ ամփոփե-
լով, այս երկու ցուցանիներն ի մի ձուլելով՝ կը
ստանակը յանոր ցանիա : “պղճէ շատ մը կամ, ա-
պղճէ երկու քայրելեց, պղճէ անթիւնը պղճէ
սկահանիներ, պղճէ սկաւուանիներ, պղճէ նա-
լուտու (ըստաւ անօթներ), ոսիկէ կամ ոսկոյ մէջ
ադուցեալ շատ մը սկահանիներ, արջառ, ոչխար,
թ թագաւորական զանման : Ակեն յիշաւած 5 մեծ
տեղերուն — ամբոցներուն — անեւնենին են
Արարուխան, Ամբուռ, Բարդիւռու, Իրիւռու եւ
Ոյքուռու :

Ամեկայի իշխանութեան դիբըն որոշելու
համար մեծ կշիռ ունի արանքադրութեանց այն
տեղեկութիւնն, որուն համեմատ Ասորեսանցոց
թագաւորը՝ Արքասու(ա)ի քաղաքներէն ճամբար
ելլելէն եւ Լարա եւ Բիդիրքի ինսներուն մէջ
գտնուած կիրճէն անցնելէն ետքը՝ Զամբուի մատե-
ցաւ։ Այս տեղեկութեան վրայ՝ աւելցըներուն է
ուրիշ ձանօնակիւն մ'ալ, որուն համաձայն
Սորբոստանցոց բանակը Զամբույէ ճամբար ելլելով
յարձակեցաւ Արզիզու գաւառին վրայ նիշիք լե-
րանց մէջ։ Ըստ այսօն՝ Ամեկայի երկիրը փնտուելու
ենք ամ Դիենալյայի հիւսիսակողմէ՝ յատուկ մասը
ՀՀ հրիդարքը մէջ ամ նոյն գետին Հարուային
եղերին վրայ Աւստմ' Լարա եւ Բիդիրքի լըները
ուզգակի Դիենալյա գետին եղերին վրայ կը բար-
ձրականին՝ Արշասու(ա)ի եւ Ամեկայի երկիրներուն
միշտ։ Ասորեսանիրքազ Զամբույէ իշակի լըներն
երդալու ատեն՝ Լարա գետն անցաւ, որ անտա-
րկայոց Դիենալյայի մէկ միջնո՞ն է Թագաւորը Լար-

1 Բիլբորդը, անդ էջ 81, ասոքնաւանեց հին Լայլը անունը կ'ուզէ գտնել Լուլը անուան մէջ։ Զեմ կանուղ գետը լույս այ կը կուտի։ Առ ենթապահ

լուէն դասց Խախին լերանց կողմերը, որ անկիս երկիր մըն է, ուր թիսէ յառաջ Ասորեստանի թագավորներն ուշ ու ենակած էր, կըսուի կարելի է թէ Խախին հաւաքական առնել մըն էր, կըսուի կը հշանակուէին ՀՀէհրիզորի կամ Սիւէմանների արեւելակումը քանուող հեռաւոր եւ Ասորեստանցոց քիչ ծանօթ լեռնաշղթաները. ուստի՝ զարմանաբար բար չէ, երբ ոչ տեսնենք որ Տռութիւնը այլ մը ընագոտ մը Ետքին կը շուշուի ըլլալով մէջ լեռնաշղթաներուն մէջ բացուկը: Ես կը կարծեմ թէ ոյց պարագան մեծապէս կը նպաստէ՝ Արատու(ա)ի երկիրն դիքեալոյի հիւստային եղջբրին վրայ եղած մասն ելու, նոկ Ետքին լեռները՝ հիւստու-արեւելեան կողմերը՝ սոհմանն ունորոց թողութիւն: Յայտնի է թէ այս ենթադրութեան երկրաց բայսաշխան ըլլալուն բայտ շմբ ուզեր թէ անկարեիր ըլլայ, Ետքին անոնով կըկին լերանց դյութիւնն: Անկախ դէմ եղած արշաւանքին վրայ տրութ տակեսթեան մէջ կը յիշուի ուրեց գետ մ'ալ՝ երէլ: Ասորն, թ. Հ. 65 եւն կը հօսուի որ ապագա տակութեան մը վրայ, որ սկսու Զամանէն ճամբայ կըլլով: Ասորեստանցոց թագաւորը եգիրն անցնելէն ետքը մոտ Անկախի երկիրն այն մասն, ուր կը բաժանան Սուանի, Ետքին եւ Սարաւանակերը: Յոյ լըլաներուն դրց ինդիրի կափառած է եղդիրին դիբն որոշելու հետո, ամենէն լուան է ըստ թէ եղիր ալ դիքեալոյի մէկ ճիւղն էր:

Զամրուի մօն Կիշպի լերանց մէջ եր Արշլուն: Ասորեստանիքայ ատեն սպանել կ'իշելու Ըստ անունու լիշան մէ, այս կիշանին կը հպատակէն նաև Արքունու: Զամրուի առաջական երրորդ արշաւանքին ատեն՝ Արգիրու և Արսինին ըրուրդ անձանեցան: բնակիները սրաբնութեան եւ կամակի մը մէջ (Կ. 5291, Rev. 2) կը յիշուի Պա-դո-մը մը կատ ունենալով: Արդիգութ հետո:

«իմացին եւ Զարուի քավերն եր նմանապէս Ալոյրինա։ Այս երթինն մէկ առանձնայատիւռ թիւնն այն եր որ բահիւները «կանացի կը խօսէին»

թեան գրա հիմունել՝ կը հետեւցն թէ Եսինի = այսուուն Սեբրինի կամ Կուշ-ի Հանը ըստն հիմարակ մէնան ըստունակութեանք ։ Բայց ոչ ուրեմ պէտք է այնպէս մէջ դուռը թիւն, ինչու ոչ առանձն նմանապէս նշունքնեան գոյն հիմունելը՝ զանոն արձանադրութեանց առանձնապէս հետանցն այս հիմունացնեան մէջ ։ Այս մէկ մասնակին դէքսին մէջ պէտք է կարենի և զաքին լոյն գնեն պայտա և անուանց ծագութեան ու նախնական պատճեններ։ Այս ըստուն ալքի առնել անենալով գատառան ընթացը և Քիւլքրէք (անդ, էլ 25 և և 26) մասնանի ըստ նմանապէս թիւննեան առաջն քրիստոն իւրաքանչ բարենի և բարի և բարին անուանց։ Բիրան՝ պրաբերնեւն բայց ու ուստի բարին յայտնութիւնը պատճեն ապահով պահեալու արքային հայեցակարգը կը առանձն թէ ել կրոնի համամատութեան բարփակի հետ։

1. Ապա եւ Եդին Համամատութեան նետ դիրքի ընլ (Բար. S. 187), որ կ'ըստը թէ առաջ Տեղիսի բարգակը ըն. 187՝ կաքեն որ կ'էս կաքեն առզարկի միաց դիրք համարի, ոյն անոնց զաքին կամ երկրորդ կորդի միաց քիւլքրէք, անդ էլ 38, ու յժին արքի ներդուածքին մ'ու իւ առն հետեւութիւններուն հանգերի, որ նդիւը նունական մէջ պահանջնառ է։

(կր ծեթւեւթէին, շեխով կը խօսէին): Ասոնք
հարկ տուին՝ պղնձն, պղնձ բարբէիչ, պղնձնէ խամ-
սոր, չորբէտ: Ի Սիլաբառանցոց լինուին պահա-
սութեան նկատմամբ մաստիք կ'ընենք Լէմանի
(Zischr. f. Ethanol. 1899, S. 113) հետոքըրա-
կան գիտարևմթեան, որուա համեմատ պայու ալ-
իսլամնուուզի հարաւակողմն սկսեալ վիճաւ Երբիւի
գաշուռ եւ խոյի սանջաւը գանուուզ գաւառակրուն
ընակիշները շինուալը ւ արտաքիրել՝ անոր տեղ
է հ'արտաքսեան:

Դեռ կը մայ քանի մը խօսք ալ զամուական
երկու կարեւոր քաղաքներու վրայ ըսել, ո՞՛ Ասո-
րեանանի Հետ Հայորդակցութեան գիբութեան
պատճառաւ. Կայուն բանակառացնի եւ պատերազ-
մական գործառնութեանց եւ Զամայի մէ առա-
շեաստանեայ գերիշխանութիւնը պահեցու կուռան
եղան. Այս քաղաքներուն են՝ Արակեր եւ Ասլիլի:

Սոսրեասանցը թագաւորք Առիվայի մէջ պատաժ
մը ալ Հիմք դրաւ, որ պիտի ծառայէր այն պաշ-
տօնէից, որոնց յանձնառու եր Զամաւրի կառա-
վարութիւնը Տարեգործեանց մէջ ոյս քաղաքին
իշխուար կերպ ի թիստարեր ասս հիւրին
Նկատումն անոնք հետեւութիւն մը հանդաւ, որ
առարկութիւն չըբրցնէ: Աւելի մէկ եւ Կարա-
գալի մինչ գտնուու դաշտին մէջ զետեսնել,
Հայուսու կ'առաջարկէ Բիլլերէք, անդ էջ 35 եւ 37,
Հնասառու է:

Պէտք ենք զամաւական հոգի վրայ դնել նաև
Հայոց բառած երիթը : Ասունաբրան կը պատեմ,
ինչպէս վերս յիշեցնէք, աւերամն այն տեղերն
որ Բարս, Լարուառ, Դուռը, Խուռա գտեւառնեն
բուռ կը վերսբերէին եւ միշեն Հաշմարի կիրժն
կողմերք կը տարածաւէին : Նմանասիս կը պարձի
“Բարսուէ կիրժն միշեն Հաշմար” նուաճան
ըլլալուն վրայ : Ստումնանար Բ. Ք թագաւորու-
թեանը 24-ր տարին անցաւ ստորին Զարը, Կորեց
Հաշմարն ու “իջաւ Նամիթի : “Հաշմարէ միշեն
Միրու” (Անհաշպատօք) խօսէնք, որպէս Սագոնն
մասական երիթի կը հասկիլիք, կը անծոնի որ
Հաշմար սահմանակից էր Մատափի . Տօնս, վերը
Միրու (Միրօք) անուան մէջ: Բարեկաման Ա (կամ
Տ) ժամանակադրութեան Համեմատ Հաշմարէ էր
Կարուսէփառ մէջ թագաւորը, որուն անօնն էր
աւ-մա- ենիւ տամի:

Դեմքնէ Հաշմարը կը մեկնէ իրը կասեան
բառ. Կունդը = կառառու (<համանչէ ի՞րը ո՞ւս-
տի պարը = դիցաղը). այս անոնքն ալ ինըն ըն-
տանեաց անոնք ըլլալ. Հանգստար որ շատ անոնք-
անոնքներ առանած են ընտանեաց անոնքներն։
Հաշմար անոնքն կրօն կիրճն ու երիթր պէտք է որ
Սիլլէյի մանիքին եւ Զօհաքի միջև տեղ մը գտնուի.
այս պարապատ մէջ Նախի կ'ըլլայ ասու արեա-
նանեան կամ Հարաւա-արեանեան առհմանիկըց
(ան վար): Քիմիքըք, անդ էջ 30 եւ 60, Հա-
մեմտութեան առնվլ Ասուըն. թ., 48—49° թ.,
59ի հետ Հաշմարի համար մատանիքի կ'ընէ
Դիենալիցի Հարաւային ափունըք՝ Մէդիքը-դափի
Հարաւա-արեալեան ծայրը (Դիշտ-ի Շամբրում
կոմմբը):

Աերը տեսանիք արձանագրաւթեանց մէզի շնաց
այս կուսանենքն՝ մեն մի զամանակին գտաւառին
դիբըն արջուելու համար Մարտի ասացած արդիքաւ-
ենքն արջի տախէն ունենալու պահու պահու են ամրոցի
Զամանացի հիւսիսային սահմանը համարիլ ասորին
Զարը, իսկ հարաւային սահմանը՝ Ծուռնառը
(Գրիգորի)։ Տռունառի փերն ընթացքին հա-
րաւային կամ արեւելեան կողմէ գտանալու երկրի
փոքրիկ դիմ՝ մալ (Դեշն-ի Համբարձ կոչիլ)
Զամանացի մաս համարելու ենք։ Արևմանառէն
ընական սահմանն էր Կարս-դաղի շղթան, արեւ-
ելեանն սահմանը համարելու ենք այն լեռնագոսին-
նըրը, որ յանձնու մասը Շէհիրքը ի փակին ա-
մերձաւապահի Աւունան-գտին ալասուու են ու պա-

Delitzsch, Kossäer S. 38. Եյնուզ կառավարմարը դնել Մատաիի և Ելիպսի արեւելակազմը աջակողոքին առաջարկել է:

Տ Տէկէյե ձգուող զիճը : Ե մի բան՝ տաճկական
Արքէյամանիյէ տաճակիր՝ Ըէհրդպրի Հետամէկտազ՝
իր համապատասխան Զատուոյթը : Հաւանահամուորէն
մէրթէն Զատուոյթի հարացայն կամ հարաց՝ արեւ-
տեսան մարդ Նամիր տանչն ալ առաւ : Բիլէրքէք-
որոն Զատուոյթի զիթքին նսանմամբ յայտնած տե-
սութիւնն ընդ հանրապէս կ'ընդունիմ, ոյս երկրին
բնակչաց փոխութեան վայ յաջար ստուե-
րուոցը իր ներկայացնէն . Սյն երկինսնին, որոնց
վնագուցը իր կազմէ Ըէհրդպր : Ե սկզան անձ երկի-
ւերը զագմէցին ու բնակեցան : Կամարի բնակ-
չւուինն յնինթաց ժամանակաց խանչուեցա-
հրափակն խուժող նոր բռներուն Հետօն : Այս
հրափականաբանաթեանց Հետեւութեանը՝ եր-
կրին և ժողովրդանց հին անունը համաց համաց
անուվոր գարձաւ . Ասուրնասիրպազ. Լուլուցինքն
ոյլ եւս բայ պատահման միայն կը յիշէ . նախինն
Դամուր ալ Զամուն կը հօքսի : Ասուրնասիրպա-
զց յայդրոց առ ատենին Զամուն անունն ալ կը
կառուի . ոյլ եւս Մազանու կը լուսի, որ անունն
է Ասուրնասիրպազ վարչութեան տակ գանուած
երկրին հին Զամուն այս մէկ մէծ կոմ փոքր ման
իր մէջն ամփիլեմբ : Սապանասուր Բ. ի ատեննե-
րէն սկսեալ գրձեալ մէջնուն կ'իւնի որ երկի-
ւեռն համր իրեւ սեղագուակա բայցարութիւնն
նախնական անունն՝ Նամիր ձեւով (փի. նախինն
համար անուան) . Կամիր կասուրելապէս կը հա-
մապատասխանն Զամուն այս աշխարհաբարկան տե-
սափէտէ : Աշխարհ ընդ հնանուր գծ երավ յառաջ
բերին Ինկէրերէի բրիրին թիմացաց փոխուու-
թեան վայ ունեցած անութեաւը : Ինկէրերէին
առաջն նայուածքին դրաւուլ նկարազութիւնը՝
բորոքին ինքայացնակա կը գտանյ, երբ մար-
տանորէն քննուուի ինքիդրը : Նամօր (Նախիք) անունն
իրապէս չի կրուունոյն ըլլալ . Զամուն անուան հետ,
հմտ. վարք : Ուեւէ մէջն զարմանութիւն կը մայ Զա-
մուն անուան միայն Ասուրնասիրպազց բնագիր-
նէնք ծանօթ ըլլալս : սկսայն քիչ մը հիմագալան
է՝ ի լուսթեն ապացուոցի մը վայ հիմագալան
Հետեւութիւններ հանել ժամանակակիւտ մը
յառաջ ու եւուն եղած իրուութեանց նսանմանը :
Արևայ ըլլալ որ Զամուն քիչ մ'սաեն թշոյ կեր-
պուու կախուու ունեցած ըլլայ Ասուրնասիրնէ, այն
պէս որ Ասուրնասիրպազց ամմինքնրդական յաջոր-
դին ատեն պէսք մ'սազաց չըլլայ նսանուու արաւ-
անքներ ընելու այս երկրին դէմ, որով եւ տեղի
չլար՝ արձանագրութեանց մէջ յիշուելուն : Ա եր-
շնէն Ասուրնասիրնէն ալիք թագաւորներուն ատենն՝
Ասուրնասիրնէն ենուեն եւս այս երկիրը . ասակայս
չլար յ յետո մարական ասպատակութեան մէջ
մասնակցութիւն ունեցաւ եւ Ասուրնասիրնէ Ը. դա-
րաւու մէծ թագաւորներէն նկատաւցաւ լիք իրը
մասն Մազարեաց : Զամուն այս Մազարեաց այսքուն
համար տաքաւութեան վեն վիր էլ 130 : Ասուրնասիր-
պազց անձն Զամուն տես վիր էլ 130 : Ասուրնասիր-
պազց համար Զամուն այս մէջ գեռ Լուլուացիք
կային : Հիմայ Զամուն այս կը կցենք Լուլուացուց-
պայ ըսկէիքնիս :

Գրայ ըստիկներս։ Գ. Լուլը (Լուլը-Ի, Լուլը-Բ)։ Նարամն սին յայթութեան սիւնն է ամենէն հին փառ

տակարանը, որուն մէջ կը հանդիպինք Լույս
առաջանաւ և ին-բարեկանան ուրիշ ըրու մասդիննե-
րու մէջ ու Գունդի թագաւորին տարիները կը
չաղուին իրը ամբ աւելինան Լույսուամի եւ Մի-
մարութիւն:

Թամանիսիրարի Ա. կը պատմէ թէ ինըը
(Նուամելին եղբը) Կաչչի, Կուտի, Լույսումի եւ
Ըստուրի ըստանեներուն բաղացնենին աւելինան
հանգնեց: Այս թագաւորին կարունեացի նկատ-
մամի դրած գանդրութեան մէջ այ կը միշտ կը միշտ կը
այս երկիրը. «իբրանց երկիրները բաժնենին Տի-
գրիսի մէկու եղեցին վկա դանաւած Պալսիկի
եւ Արմանակարապուտի միջնու Լույսումի, Կուտի,
Կաչչի, Լույսումի եւ Ծուրորի (ուրիշ տեղ մը...
ինիրի, Լույսումի եւ Մուօրի) ըստանեներուն նուամ-
մանը վկա կը խօսի Սապաննասաւ: Ա. Լույսուրի
ըստանեներուն նուամումը կը յիշուի արձանագրա-
թեան մայ մէջ, զոր ամեն երեւոյն նուենի գտան-
լու՝ ընծայեան ենց Տուկուրինինի Առաջնոյն:
Նմանապէս Աշուրիշչիք ու կը պարծի Լույսումի
եւ Կուտի ըստանեները նուամուն բայց նուամ
վկա: Աշուրիշչիք յարդոքը՝ Տիգրամթիշները Ա. կը
պատմէ Լույսումի նուամուն եւ անոր քաղաքնե-
րին 25ին կրծ անումը: Գրեթե է նոյն ժամանակ-
ներն Դուռնիրի ատենէն ի վեր առաջնին անդամ
ըլլապվ՛ կը հանդիպինք «Տօր Լույսութացոց ո
նարագունասար Առաջնոյն բարեկանան մէկ ար-
քանագրատիթեանը մէջ, որ կ'աւանից այս ժողով-
ըլլոց հան նուամունն, Ամուրիրի առանի եւ կա-
խանան երկիրն կզուպատմէ: Ասունամիրաց ճա-
կասի մը մէջ Լույսումի բազմաթիւ բանակները
դրուց, բայ ասօն իրաց արձանագրութեանը կը
պատմէտ թէ Ասունամիրաց յիշուն թագաւորը
Լույսումի աշհմանեներուն մէջ պրարդութեամբ
ժամանակ անցուցած է: Տիգրամթիշները գ. ի
արքադրութեանց մէջ կը կարգանց ստական
մատ Lullumi. այս նորին աշխատիթիւնը արդու է:
Ֆարանի թէ ամենէն բանաւորն է ընդունիլ թէ
այս կառավարիչը Հաւատարիմ մեացած ըլլապվ՛
Ասունամիրի գահուն բարեկանան պաստակ քա-
ղաքները սիփազ է հնազնութեան: Սարգոնի
է Հաստածակալու բոլորին նղծած մասէն սո-
ւափր միայն կնանք հեռաւցնել մէջ կ Լույսու եր-
կանի վկա պատմած դաւան մ'աւելու ըլլապվ՛
Դիրքարար ըստած զոյցին մէջ Լույսուուցացիք
անիմինորդ արքոր կը յանդրին Սուտուս եւ Կուտու-
մաստանեներուն: Երգիմեցուցչութեան շարքին մէջ
մը գիմացը կ'ելլն լույսուարցի հուշենքներն
ունկները եւ նենամուն եւ մասնաց: քուացիք եւ ու-
սուացիք վհուկները: Աշխարհաբական ցանկին
մէջ Լույսութացոց յեները կը միշտ հանե
լըբան յիշատառակելն եղբը:

Լույսութիւնը մեր ունեցած ծանօթութեան
հինգ մը կ'արթելցաց եւ Ասունամիրուց տեղե-
կութիւնները չեն կազմել: Խնիք յիշատառական
մ'այ դանաւած է: 1891ին զը Մորոցան Զահարի
կողմբը երկիրն արքանագրութիւնն մ'ընդորինա-
ցից, որ Ասունամիրի անունը լույսուարցիք թա-
պառ ու ունի է: Տասական հաւաք մ'այ կ'անունը կ'անու-

կողմերը երկսիւն արձանագրութիւն մ'ընդօրինակեց, որ Անուբանինի անունով լուլուբուացի թարառութ մնի է: Տառական մեջ, ու մնա ինչ է:

Է նորաճուց ի յիշատակ իր յաղթութեան այն ժամանակին կ ընէ արձանագրութեան վասնուող պատկեր մը՝ որ կը ներկոյացնէն գերբիները ուսումն մը . Անհնի դիրուհին այս գերբիները իր տասի լուլուրուացոց թագաւորին։ Սովորութիւն եղած է այն ժայռէն առնելով՝ որուն վայ այս սինը քանդակաւած է, Հազարդերի կամ Սերիպութիւնը սին անուանել արձանագրութիւնու ժամանակադրուէն կարելի չէ միշտ որոշէլ այս Նուրանինի թագաւորութեան տատենը, առաջին սույզ է որ այս թագաւորութեան եղած ըլլայու է հիմք բարելային պետքան առնեները ու թերեւու դունդիք ի ունդ ապ յառաջ։ Շատ հետաքրքրական երեւութ է Լուլուրուացոց իշխանին պատմական անձնուորութեան Բարելայուց քով արդէն առասպելային մշուշզ պատմած ըլլայու Պութօնեական բուռն ապարագութեան գուցին մէջ մեր գմբնար կ'երկ Անք ունի է անոնոնդ իշխան մը հայր եօնին եղասր, որ սուար ազգի մը զլումին անցած՝ նախին ժամանակէ բարելայի թագաւոր մը սաստիկ նեղը կը խորանին Առաջնու անպատ մնադիւ մնադիւ բառու այս Նըբանինի եւաթերիպատ մեան վայ գտնուուց Նուրանինի նոյն անձ ըլլալուն վայ։ Անուրանինի յայսնապէս Լուլուրուացոց գորաթիւնն մինչեւ անզաման բարելային իշխանութեանց քաղաքական անկախութեան վասնան պաստանցած այնիցի բարձրութեան մը Հասուցած է, որ այս զարդուելի ժամանակաց յիշատակ բարելայուց քով առասպելային ձեւուվ պահուած մնացած է կարելի ի թէ Դունդիքի պատմած՝ “աերուուն” Լուլուրուէկ կապ սունենայ Անուանինի Հնդորներին միջն ասեն այս ժողովդիւն քաղաքական անկանը հետ առաջ կը կրնար թերեւու Անուանին ժամանակին յառաջ համարիլ։

Լուլու անուան կը հանդիպնէն նաև խաղդեաց յիշատական արձաններուն մէջ։ Տապաւէր (Անդիկուի) սեան խաղդէական ընագորն մէջ կը յիշուին Թաշշադիրի, Կուրի եւ Լուլու երկիները։ Նախանակէ Լուլու անուան կը յիշուի բուռսա Բ. Ի. մէկ արձանագրութեանը եւ ուրիշ խաղդէական բեւուագիրներուն մէջ։

Աշխարհագրական ցանկը կ'ուսէ թէ Լուլուրուացոց երկին յաներն են Եփուութէն եւ Ալուան(?) խորսու։ Աւսոյ այս վերին անոնը կնիւութուր իր կարուի, որով Երկիրերէ (անդ ջ 8) կը փորձուի Խինկապու (Խինիրի) հետ համասկալու։

Ըստ կարելի է Զուար գատառն Լուլուրուացոց նախակամայր կամ անոր կներդունը համարիլ։ Աւրին սակէ թերեւու զայլմած են սուորն Զարի եւ Դիբայալի միջն գանուած լեռնաշխարհը՝ զամուական հողի վայ։ Թէ արդեօք սյա տեղ անոնկ զարդացած որ մնահրաւթեան վարող մնան եղան, կամ բնակչաց փոքրամասնութիւնը կալանցին եւ կամ վերջապէս նորագութ ասրբները գէւի ի հրաւան մնաւցան եւ կամ արդեօք անոնց մէջ լուծուեցան։ ասոնք անսնկ ինդիներն են, որոնց մնան հիմն կարելի եղած չէ զատասանեւլ։ Կարելի է ենթարկել թէ Զամուարի իրանց անուամբը կոչուու երկիրը գաղթելով՝ քշած արտաքսած ըլլան Լուլուրուացիներն

եւ թէ նախին բնակչաց մէկ յիշատակն է լոկ Գործ-Լուլուրուաց մնանը, զը Սուորանիրիրալ Զամուայի մէջ գտան։ Զամուայի իշխանաց դորութեան իորսակուելին ետքը՝ անշուշն Լուլուրուացոց արցուածին ու ասպատակը նորէն սաստիկաց ըլլայու է։ Անուբանինիի արձանագրութեան լորտպարեան հաւաքարական կատարութիւնը կ'առ Ասորեսանական գաւառաբարութիւնը մնա առ կ'որդանութիւնը, զը Եփրատայ եւ Տիգրիսի գաշտ է արքեւ եւանասնամանիկիր լեռանախարհներուն բնակչաց զրայ։ Անուբանինիի սեան գտնուելով տեսնեցան որ ընուանայն էրն այն ամէն փոքրէրը՝ որ Ասուլումէն արքեւ մուսակողմը (Հիւսիսային Ասորիի մուերը) կ'փառեին։

Հօն (Հանէ) Երկիրն կամ լեռան վայ չեմ ու զեր երկայն խօսիւ, վասն զի ինձի հաւանական կ'երեւայ թէ այս երկիրը արքեւուուց գնելու ենք, եւ թէ Հանին աւանչութիւն մ'ունի Հանիդալլաստի հաւաքար Այս Աններին գեա գոհացուցիչ կ'երգով լուծուած չէ։ Այս երկիրն կարելի է գէւի ի արքեւելք Լուլուրու կողմերը զնել եւ կամ դէպ ի ապէմանուք, ինչպէս որ արձանագրութեան վերի բառը կ'առ անուի վասն զի կարելի է այս բառն ըլլամել մէյ մը իրը իշումը եւ բացայացած Հանայիր, եւ մէյ մ'ալ մարդանմել ՝ սահման՝՝ առանց Հանայիր վայ առնենու։

Տիգր. Տարեգր. 139ին մէջ անմիջապէս Լուլուրուէկ եանը յիշուած Մուլուտանէ քաղաքը հաւանականօրէն լունու ենից Լուլուրուացոց երկիրն մուերը կ'առնելու։

(Հուրուսուաւէլք)

ծ լ լ կ ի Փ Ո Ւ Ն Զ

1. Կարս-Մարզու ։ — 2. Դր. Բ. Խալաթեանցի բանահօսութիւնները։ — 3. Վիննայի հայական մուսաւ Ըսկենութիւններ։ — 4. Դոկտ. Թորոգոման անձամ՝ Տօնուական Ժամանակական անձամ։ — 5. Դր. Տէր-Գողոսնեան Նկատողութիւններ։ — 6. Նկանա նոր գտնուած ձեռագիրն եւ Մար-Արաւանայ արարական թարգմանութիւններ։

1. Կու-Մուրու ։ — 2. Մշակի 68. Քօթաթէր թիւը գումաց թէ քրիստոնափոք Կարա-Մուրու եւս նննեցերց կարգը գտնուեցան Մարտ 27ին, ի Տիգրի։ Կարա-Մուրուայի անակնկալ, սպակ ննաններն էին առասկայ աւելի զքացին, յայ-ապարա ննաններն էին ասոր սյիւեայլ տեղերէ հասած ցաւական անթիւ հետադինները։ վաս-

1 Այսպէս շ. օ. Delitzsch, Paradies S. 104; Tiele, Geschichte S. 163.